

Vilmos VOIGT

∴ professor emeritus, Institute of Folklore, Eötvös Loránd University, Budapest
∴ voigtbudapest@gmail.com

A CSODÁLATOS FALU/VÁROS. HAJÓS/HAJOSCH MENTALITÁSA

Mentality of the Wonderful Village/City of Hajós

Čarobno selo/grad. Mentalitet Hajoša

A pusztító török háborúk után a XVIII. század első negyedében a német államok parasztjainak felajánlották a letelepedést a Magyar Királyság déli részén, az úgynevezett Schwäbische Türkei (német Törökország) területén. Egy csoport Württembergből származó német telepedett le a Duna és Tisza között levő Hajós nevezetű római katolikus faluban. Nyelvüknél (a sváb, vagyis a német egyedi idiómája) és földrajzi helyzetüknél fogva elszigetelten éltek, ezáltal gazdag paraszti kultúrát alakítva ki.

Egy csapat neves néprajzkutató (Schön Mária, Bereznai Zsuzsanna és Müller János) 1983-tól széles körű néprajzi/folklórkutatásokba kezdett, célként kitűzve, hogy egyben összefoglalják a falu folklórhagyományát is. Három terjedelmes tanulmány (összesen több mint kétezer nyomtatott oldal) jelent meg. Az első kötet a falusi népesség mentalitásának van szentelve, a második a legismertebb népdalokat tartalmazza, a harmadik pedig a német kisebbség nehézségeit mutatja be 1938 és 1954 között. A könyvek módszertana egyöntetű: több ezer interjút folytattak, és minden rendelkezésre álló írásos forrást felhasználtak. Ezután gondos összefoglalást készítettek a paraszti életről Hajóson.

A tudományos munkák nemcsak a folklór tanulmányozását szolgálják, hanem Hajós szorgalmas népességének köszönhetően kifejezik a ma virágzó falu önazonosságát is. A bácskai falvak és folklórkutatások közös vonásai miatt ezt a tanulmányt Szőke Annának, a fáradhatatlan néprajzkutatónak szenteltük.

Kulcsszavak: paraszti mentalitás, Hajós, német falu Észak-Bácskában, a német kisebbség nehézségei 1938 és 1954 között, népdalok

Sokan tudják, hogy minden (magyarországi) falu csodálatos világ – már ameddig működik vagy működni hagyják. De vannak köztük még csodálatosabbak is, egészen napjainkig: ha akad helyi vezetés, amely építi a kö-

zösséget, és vannak önfeláldozó kutatók, akik a hagyományokat feltárják, bemutatják, közismertté teszik.

Remélem, nemcsak számomra példaértékű Hajós/Hajosch (ma már város). Tudom, hogy országszerte ismerik, és aki csak egyszer arra járt, vagy egy „igazi” hajósival találkozott – visszavágyik ide, az egyik legészakibb bácskai faluba: Bajától északkeletre, Kalocsától délkeletre. Noha régen a Duna ágai és mocsarai mellett volt, a vízparti környezet ma már a folklórban található meg. A sok-sok történelmi viszontagság ellenére ma is viruló település, úgy 3500 lakossal. A községet körülölelő (persze alföldi magasságú) „domb” kiváló szőlőt és gyümölcsöket terem. A központtól pár kilométerre van a löszbe vajt Pincefalu, kacskaringós utcákkal, de lakóházak nélkül. Európai hírű a mintegy 1300 ilyen pince együttese. A hajósi vörösborok nemcsak nálunk, hanem külföldön is kedveltek. Az utóbbi évtizedekben több ilyen pincét vendégfogadónak alakítottak át, és Hajós idegenforgalma biztosítottak látszik. A május utolsó vasárnapján rendezett Orbán-napi Borünnep már a mai kormány megalakulása előtt is létezett.

A mai Hajós területe a török háborúk után pusztasággá vált, vagy korábban sohasem művelt félig vízi világ volt. (Noha a 14. században már megemlítik az itteni települést.) Mint a Bácskában oly sok helyen, a 18. században ide is katolikus németeket telepítettek. A Rákóczi-háborúk végével elsősorban Württemberg különböző részeiből a Dunán külön telepes hajókkal érkeztek: a mai szóval migráncsábító hirdetésekben ígéreteiben bízva szerencsét próbálni. Noha a szomszéd falvakba is német telepesek jöttek, ám más- és máshonnan, Hajós esetében frank dialektust beszélők, úgyhogy egymás német parasztnyelvét bizony nem is értették. Ezek között éppen a közhasznúvá vált elnevezés szerinti „svábok” voltak a legritkébbek. A Duna–Tisza közének nyugati részén Hajós volt az egyetlen valóban alemann nyelvjárást beszélő község. Különösen a 19. századi modernizálódás során derült ki, hogy a főutak és vasutak elkerülték Hajóst, amely ily módon még inkább zárt reliktumterületté vált. És, noha ezt senki sem akarta, mindez azzal járt, hogy egyéni dialektusukat, csodálatos folklórjukat megőrizhették. Máig büszkén emlegetik, hogy ha a hajósi fiatalok más német községbe kerültek, megtanulták az ottani nyelvjárást. Fordítva viszont alig: a máshonnan Hajósra települők nem tartották fontosnak a sajátos idióma használatát. Igaz, a helybeliek pedig a jöttmenteket nem tartották sokra, még évtizedek múltával sem.

Sok ilyen jellemző példát említhetünk, akárcsak a bácskai németek csoportjainak nyelvi sokrétősége. A „bekövetkező halált is jelző huhogó bagoly” neve más német nyelvjárásainkban *Totenvogel*, *Nachteule*, *Kuwik*, *Kommitvogel*, *bagol(y)*, *Huho*, *Totenkopf*. Egyes-egyedül Hajóson *kliāna nāxtail* a neve. Ezt a nyelvi és kulturális különállás lehetővé tette, hogy Ha-

jós egy viszonylag nagy lakosságú, ám csak viszonylag jómódú és nem is kiváltképpen gazdag falu volt, ahol volt miből „hagyományt őrizni”.

Mint a kalocsai érsekhez tartozó más falvakban is, a 18. században a közösségi életet szolgáló épületeket emeltek. Hajós még közülük is kitűnik. Az 1728-ban épült Szent Imre katolikus templom (benne a nevezetes Hajósi Szűz Mária-kegyszoborral, amelyet még német földről hoztak magukkal) és a parókia is megkapó barokk épület. A földesúr, a kalocsai érsek (1739-ben épült) vadászkastélya időnként más és más célt szolgált, volt árvaház és iskola is. Legutóbb európai uniós támogatással az eredeti formát restaurálták, és ma ez a város kulturális tevékenységének színtere. Rögtön hozzáteszem: sosem üres, a rendezvényeken a helybeliek tevékenykednek, saját együtteseikkel. A főutcán van a *Hajosch Heimatmuseum / Hajósi Tájház*, amely gazdagon mutatja be az egyszerű német parasztok hagyományos életét.

Mínthogy nem folytatom a „kedvcsináló” bemutatást, és arra sincs mód, hogy bemutassam Hajós egész népi kultúráját, csupán három egyedülállóan kiváló összegezésre hívom fel a figyelmet.

Noha hajósi tárgyú német néprajzi és nyelvjáráskutató tanulmányok már korábban is születtek, voltaképpen 1983-ban kezdődik egy nagyszabású, mindenre kitékintő gyűjtőmunka, a helybeli tanár, Schön Mária jóvoltából. 1999-ben csatlakozik hozzá a kecskeméti muzeológus, Bereznai Zsuzsanna. Együtt is és külön is számos tanulmányt tettek közzé. Még ezeket sem sorolom mind fel, csupán három monográfiájukat tárgyalom. Ezek egymással is összefüggnek, és azt is eredményezték, hogy a község szinte minden tagja adatközlőjük vagy segítőjük volt, nem féltek őszintén beszélni amúgy is ismert életükről, ünnepeikről, újabban múltbeli szenvedéseikről is. A polgármester asszony is évtizedek óta mindenben támogatta a gyűjtést, archiválást, majd a publikálást is, amelyhez országos pályázatokat kellett elnyerni. A megjelent kötetek helybeli bemutatói csak erősítették a lakosok és a gyűjtők önbizalmát: egyedülálló művet hoztak létre. Ma Hajós nemcsak a legjobban ismert magyarországi német község, hanem a legkiválóbb magyar néprajzi falumonográfiák között is társtalan.

Még mindig előljáróban azt is el kell mondanom, hogy az egykor csak német nyelvű község mai lakóinak már csak kisebbsége az „eredeti sváb”, aminek ma már büszkén e szóval nevezik magukat: *echte sváb*. Nem a nép döntött így. Így hozta a történelem. Ugyanakkor az utóbbi fél évszázadban ide kerültek is a magukénak érzik Hajóst. Méltán lehetnek büszkéek rá.

Három évtizedes gyűjtés és több évig tartó sajtó alá rendezés után jelent meg Bereznai Zsuzsanna–Schön Mária: *A hajósi sváb parasztság mentalitása*. Hajós, 2013. Hajós Város Önkormányzata, 1020 lap, 126 térkép és fénykép. A gigantikus méretű könyv öt fő részből, ezen belül több száz fe-

jezetből vagy annak részeiből lett összeállítva. Ezekhez a kötet végén (a 926–941. lapokon) található további szakirodalom, tüzetes tematikus besorolásban. Részletességük és teljességük imponáló. A 942–944. lapokon a legalaposabban kikérdezett 128 adatközlő nevét olvashatjuk. Persze, további százakkal is beszéltek a gyűjtők. A legidősebb adatközlőjük 1899-ben született, vagyis a gyűjtés idején 80 éves lehetett. A legfiatalabbak zömmel az 1930-as években születtek, vagyis a gyűjtés idején ötvenévesek voltak. Legalább két generáció személyes élményeit mesélte el, de a korábbi időkre is visszatekintettek. Nemcsak a gyűjtőkön múlt, hanem országos jelenség: több a múltról beszélni akaró asszony, mint a férfi. (Nyilván a háborúk és a demográfiai helyzet következtében.) Azért még így is minden negyedik adatközlő férfi volt, vagyis nem csak a „nők szemüvegén” át látják a világot. Ritka előny, hogy az adatközlők egy-egy családból származnak, vagy egyébként kortársai egymásnak. Zömük jól ismeri egymást, ami biztosítéka az elmondottak hitelességének. Természetesen a közreadók meg sem kísérelték azt, hogy a valóság változatos tényeinek említése helyett a maguk vesszőparipáit futtassák.

Beszédes adat, hogy a 957. lapon a kötetre előfizetők névsora is megtalálható. Helytörténeti kiadványokban (de nem csak ott!) manapság szinte kivétel nélkül találunk ilyen névsorokat. Most majdnem százötven hajósi fizetett elő. És ezenkívül több tucat előfizető ma másutt lakik: nyilván hajósi kötődésből szerezte meg a díszkiadásban, luxuskivitelben készült könyvet. Magam is tanúja voltam, amikor e könyv bemutatója volt, hogy szolid, kisünnepi hajósi viseletben eljött idősebb asszonyok vettek a kötetből, és rögtön magukat keresték benne. Ami nem volt nehéz, hiszen mondjuk a fényképeken nemcsak a nevezetes épületek láthatók, hanem például egy 1903-as esküvői kép (igazi „békebeli” csodálatos viseletben és szabadtéri háttérrel, nem valamely fotográfus kabinetjéből). Minthogy e sorokat Henry angol herceg esküvőjének hetében írom, szakmailag is indokolni tudnám, miért szebb és jobb – és főleg öntudatosabb – ennél Beck Gertrúd és Hepp Mátyás esküvőjének képe (13. kép a 967. lapon). A Beck és Hepp családok több hasonló fényképet is megőriztek, egészen az 1920-as évekig. Sőt, az 1950-es évek közepéről két lakodalmi menetkép is látható, mindkét család részvételével. Lakodalmi sütés-főzés, elsőáldozási vagy Mária-lányos csoportkép, temetői fényképek, iskolai tablók, farsang, fúvószenekar, sőt leventebanda és sokféle más jelenet is látható a fényképeken. Mára egyébként a néprajzi közlések dokumentumai közül a fényképek váltak a legfőbb forrássá. Szemmel láthatólag a kötet írói számára nem is a fényképek és egyéb dokumentumok csekély száma volt a nehézség: inkább a hatalmas adatanyag válogatása. A szerzők igazán találékonyak voltak: például a 82. kép (a 999. lapon)

az 1930-as évekből való: „édesanyák himlőoltásra viszik a csecsemőket”. Persze ez is csoportkép: ötször annyian „viszik” a kisdedeket, mint ahány a szépen bepólyázott csecsemő. Hajós esetében még azt is megemlíthetjük, csodával határos, hogy ennyi fényképet őriztek, dugdostak – és ezek meg is maradtak, természetesen német múltjuk bizonyságaként.

Igazi monográfiához illően a kötet fejezetei bemutatják a hajósiak betelepülésének történetét, a természeti környezetet, a faluképet, a mindennapi élet színtereit, a gazdálkodást, szokásvilágot, a kötet utolsó harmadában a népi vallásosságot, a népdalokat és a humor megnyilvánulásait. E felsorolásból is látható, nem törekedtek teljességre, még az egyes fejezeten belül sem. Viszont általános képet adtak. Noha sok száz példát említenek, és még a leíró részekben is úgy érezzük, maga a község szólal meg – az egyes szövegek elmondóit csak akkor tüntetik fel, ha hosszabb idézetet közölnek tőlük. Ez tudatos döntés volt, nem egy vagy néhány ember szubjektív, avagy éppen szinte szépirodalommal formált visszaemlékezéseit idézik, hanem a hajósi parasztok általános „mentalitását” kívánják bemutatni.

Noha a szerzők nem adnak hosszú fejtegetést arról, mi is a „mentalitás” (ezt bölcsen teszik, hiszen ily módon végeláthatatlan terminológiai vitát spórolunk meg) – a könyv olvasói egyértelműen érzékelik, hogy Schön Mária és Bereznai Zsuzsanna mit gyűjtött, és ezt milyen rendszerben tették közzé. Tiszteletre méltó az a gondosság, ahogy összeállították, egymáshoz illesztették az elbeszéléseket, úgy, hogy egyetlen fontos mozzanat se maradjon ki.

Az első leíró fejezet („a hajósi ember világa”) már jó példát ad erre. A „téryszerzés”, „térsemlélet”, „térhasználat” fogalmaival írják le, hol él, hol dolgozik az ember. Ez után következik „a hajósi ember világszemlélete a természetről” című terjedelmes és részletes fejezet. Összefüggő képet kapunk arról, hogyan emlékeznek a betelepülésre, hogyan változott a táj az elmúlt évszázadokban, hogyan nevezték el a község és a határ egyes részeit. Bizonyos megnevezéseket máig használnak, ám pontosan nem értik, mit is jelent egy-egy ilyen földrajzi név. Például a *Hild* régi és közismert megnevezés (48. lap) – ám nemcsak az adatközlők, hanem a kutatók sem jöttek rá, mit jelent? (Valószínűleg egy régi „szélvédett, enyhe terület” jelentésű szó.)

A térsemlélethez kapcsolódik az idő felfogása is, amely a világréptől a növények és állatok megnevezéséig, sőt közelmúlt értelmezéséig terjed. Szinte teljességre törekvő felsorolás jellemzi e részfejezeteket. Felhasználták a megmaradt családi krónikákat és visszaemlékezéseket. A második világháború utáni kitelepítésről is szó esik – őszintén, noha itt még csak röviden.

A „gazdálkodás” című, szintén terjedelmes fejezetben sem csupán a munka technikája kerül bemutatásra, hanem főként a munkáról alkotott értéktétele. A hajósi németek is „munkamániasak” voltak, minél előbbre akartak

jutni, szerezni. Spórolásuk közismert (és a környéken is gúnyolt) volt. A fejezet legelején közlik a széles körben ismert versikét a „svábok” fukarságáról:

<i>Spara spara,</i>	<i>Spórolni, spórolni,</i>
<i>Häusli baua,</i>	<i>házacskát építeni,</i>
<i>Hand vakaufa,</i>	<i>kutyácskát eladni,</i>
<i>sealbr bolla.</i>	<i>magadnak ugatni. (191. lap)</i>

Ugyanakkor a szakadatlan és jól végzett munka igazán megbecsült volt, szembe is állították mások (köztük a magyar parasztok is) tékozlását, lustaságát, maradiságát.

Ugyanezt a mentalitást fedezhetjük fel a „társadalom” fejezetben. A cse-csemők és gyermekek, a lakodalom és előkészületei, a temetés megannyi alkalmat ad a mentalitás kifejezésére. A család mellett a rokonság, sőt a szomszédság is bemutatásra kerül. Itt olvashatjuk a gyógyítás, viselet, táplálkozás bemutatását. A népi erkölcsről szóló fejezetben többek között a tisztelet, büszkeség és szégyen, a takarékoság, haragtartás, verekedés, bűnök és büntetések kerülnek sorra. Nemcsak leírást kapunk, hanem az ide vonható szentenciák, mondókák, általában a szöveges folklór példáit következetesen használják.

Bereznai Zsuzsanna modern szemléletű szövegfolklorista. Nem csoda, hogy az általa összeállított „szellemi kultúra” fejezet a könyv harmadát teszi ki. Ez is gondos munka, leírja a népi nyelvhasználatot, a népi vallásosság summázatát. A népdal, népzene, mesék és mondák aránylag kis teret kaptak – ám másutt már foglalkoztak a hajósi folklór ilyen összetevőivel. Igazán hiánypótló viszont a csúfolók (és a humor) bemutatása – amely csakugyan jól kapcsolódik az erkölcsi értékek és a mentalitás jelenségeihez, noha mintegy a fonákjáról. Itt is a szövegek dominálnak.

A két szerző nem írt teoretikus zárófejezetet. Ehelyett „az egyszerű élet öröme” címmel pár oldalas elmélkedést találunk. Ha valaki végigolvasta az ezerlapos könyvet, nem lepődik meg a szerzők lelkesülésén. Szerintük is Hajós csodálatos falu (főként volt, ám a maga módján az is maradt). Mindezek után engem meglepett, amikor a zárszóban ezt olvasom: „Tehát a hajósi sváb paraszt bizalmatlan volt a nem paraszti réteghez tartozókkal, az iparosokkal és az urakkal szemben – még akkor is, ha azok tősgyökeres hajósi származásúak voltak” (921. lap). A monográfia írói biztosan jobban tudják. Ugyanekkor ez az igazság egyik oldala. Mindenki ismeri a következő, nálunk főleg a 19. században gyakran említett maximát: „Huncut a paraszt, hacsak egy (három) araszt.” Ennek a megállapításnak is sok rokona van, például: „Akkor higy a parasztnak, ha Szent Mihály lován viszik.”

A „mentalitás” vezérfonalként érvényesülése sikeresnek bizonyult. A hajósi monográfia nem egy a hasonló falumonográfiák között, hanem önálló és egyedi összeállítás, ahol az „adatközlők” nyilatkoznak meg, ráadásul oly módon, hogy egymás mellé kerülve a „kollektív” emlékezetet jelenítik meg. Fél Edit átányi, Balázs Lajos csíkszentdomokosi falumonográfia-kötetei is teljes képet kívántak nyújtani az általuk kutatott falu életéről, azonban náluk az adatok tagolása és közlése nem a „nép”, hanem a kutató felfogásának felel meg. (Így is fontos és hiteles.) Pontosan érvényesül az a különbség is, hogy itt nem egy magyar, hanem egy Magyarországra betelepített, más nyelvű és hátterű közösség életét ismerjük meg. Ehhez a körülményhez éppen kedvező módon alkalmazkodik a „mentalitás”.

Szorosan összefügg ezzel a következő monográfia: Schön Mária–Müller János: *Holzäpffelbäumilein – Vadalmafácska. Das Liedgut von Hajosch – Hajós német népdalkincse*. Kalocsa, 2014. Kalocsai Múzeumbartók Köre–Hajósi Német Nemzetiségi Önkormányzat, 576 lap, kották, fényképek. (Kalocsai Múzeumi Értekezések – 15.) Nem folytatása, hanem testvére az előzőnek. Schön Mária ugyanis már 1983 óta gyűjtött népdalokat is, 2000 óta pedig a pécsi zenetanár, adjunktus Müller János csatlakozott hozzá, olyannyira, hogy a mai hajósi népzenei életben is fontos szerepet vállalt. Minthogy ez a könyv szinte mindenben követi az előző közlési megoldásokat, ezeket nem szükséges itt megismételni.

Estók Mihályné polgármester ajánlásával kezdődik a könyv. A gondos és tüzetes „Bevezető” minden fontosat elmond Hajósról, majd a népdalokra tér rá. Ezek főbb csoportjait jellemzi, foglalkozik a változatokkal, a vélhető történeti rétegekkel, a zenei és nyelvi sajátosságokkal. Külön vázolja a kötetbe válogatás szempontjait, az éneklés alkalmait és az utóbbi nemzedékek dalaiban érezhető változásokat is. Külön említi a helybeliek által használt kézíratos énekfüzeteket. Úgy tudjuk, már 1877-ben összeírtak egy ilyen füzetet, és divatjuk különösen az 1930-as években volt erős. A lányok felírták kedves dalaikat, majd ezeket csereberélték, és kiegészítették egymás füzeteit. Több ilyen füzet máig megmaradt, a mostani kiadványban is használták ezeket. Természetesen mindehhez kellett az írás aktív ismerete. (És nem tarozott hozzá a kották ismerete.)

A kiadott kötet 391 német nyelvű szöveget tartalmaz, közülük 374 dalamát is tudták közölni (újabbán hangfelvételek alapján). Ahol tudták, az előadó énekes nevét is megadták. A kötet végén magyarul és németül további adatokat sorolnak fel (az egyes szövegekhez, a szakirodalomhoz, az adatközlőkhöz, a szövegek kezdő soraihoz, a német tájnyelvi szavakhoz). A néhány érdekes fénykép egészen napjainkig terjed.

Első tekintetre szokványos népdalkönyvet tartunk a kezünkben, ám hamar kiderül, hogy szorosabban kapcsolódik a mentalitáskötethez, mint gondolnánk. Nem csak több énekes (vagy családja) szerepel ismét. A dalokat funkciójuk szerint osztották öt csoportra: lírai dalok, elbeszélő dalok, táncdalok, vallásos énekek, és ötödikként „dallam nélküli népdalok és balladák a hajósi énekesfüzetekben” (17 ilyen szöveget közöltek). A bevezető több szempontból is foglalkozik a „történeti” műfajokkal vagy változatokkal. Magától értetődőnek tartjuk, hogy már a betelepülő német parasztnak is megvolt a maguk zenéje. Széles körben elterjedt német népdalok hajósi változatait is ismerjük – csak éppen azt nem tudjuk bizonyítani: mióta? Hogy a dolog nem olyan egyszerű, mint elhamarkodva hinnénk, hamar bizonyíthatjuk. Az utóbbi években lett Hajós testvérvárosává a svábföldi Hirrlingen. Az ottani népdalkiadvány 215 világi éneke közül 55-nek van hajósi megfelelője. Szép szám! Csakhogy Hirrlingenből nem érkeztek német telepések, sem Hajósra, sem máshová Magyarországra. Vagyis nem Mária Terézia korabeli közös forrásra, inkább a 19. századi egyezésekre gondolnánk. A katonadalok esetében pedig hadseregtörténeti szempontokat is figyelembe kellene venni. Ugyanakkor két nevezetes énekes asszony, Fuszenecker Józsefné és Ludl Józsefné előadásából ismerjük a *Prinz Eugen, der edle Ritter* történeti ének öt versszakát (232. számon, magyarázat az 538. lapon), amely Savoyai Jenő 1717-es belgrádi győzelméről szól, és általában úgy tudjuk, egy katona röviddel a csata után szerezte a szöveget, egy német népdal dallamára. Ám itt is a kérdés az: mikor jutott el ez a dal Hajósra?

Külön érdekessége van az elbeszélő énekek csoportjának, amely a 19. századi szentimentális dalokból és a katonák által ismert dalokból áll. A stílus, amint például az olasz rablóvezérről szóló *Rinaldini-Lied* is mutatja, a „Moritat” jelleget hangsúlyozza.

Müller János gondosan mutatta be, hogy Hajóson gyakorlatilag nincs az Észak-Amerikába kivándorlók dalkincsének nyoma. Úgy látszik, Hajósról nem (vagy nem dalos kedvűek) vándoroltak ki. Nem úgy, mint a szomszédos német falvakból, ahonnan ismerünk ilyen „amerikás” dalokat. Az első világháborúból viszont sok dalt hoztak haza a katonák. A két világháború között pedig a *Volksbund* erőteljesen terjesztette az általuk megfelelőnek tartott népdalokat. Köztük valódi és szép német népdalokat is. Ezek közül legalább 50 ismert és kedvelt volt Hajóson is. (Ahol a „Bund” erős, de nem döntő csoport volt.) Különös helyszínen született meg a következő „történeti réteg”: a Szovjetunióba hurcoltak munkatáborjaiban. Ilyen dalokat nemcsak szóban tanultak meg, hanem leírták és úgy hozták haza a végül mégis hazajutók.

Nálunk az utóbbi fél évszázadban mindig szabad volt magyar népdalt énekelni, és lelkes tanárok arra is ügyeltek, hogy valódi magyar népdalokat

tanuljanak a diákok az iskolában, ilyenekkel lépjenek fel a rendezvényeken, vetélkedőkön. Viszont a német dialektus és népdal sokáig nem volt elfogadott, és csak lassan-lassan lehetett századunk elejétől kezdve ilyen dalokkal, ilyen táncokkal, népviseletben és németül fellépni. Addig csak otthon vagy a lakodalomkor szólalhattak meg, és a német egyházi népéneknek is alig maradt ismerője. Mára kiderült az ég a német népdalok felett. Viszont tudtommal a magyar táncház-jelenség nem ölelte át Hajóst. Hajós mindig is nevezetes „daloló falu” volt: a szőlőhegyi pincék előtt, a főutcán, farsangkor, a fonóban, a közös munkák során szinte folyton és szinte mindig daloltak. Sokszor és sokféle zenekaruk volt. Ez a világ sosem tér vissza, ám a falusi turizmus (ha jól csinálják) nem engedi elfelejteni a régi népdalokat.

Az 1950-es évek közepén a bajai gimnáziumi igazgató, Schwalm Pál 100 hajósi népdalt gyűjtött. Ezek annál értékesebbek, mivel Schwalm tucatnyi más, közeli településen is gyűjtött német népdalokat. Gyűjteményét a mostani kiadvány is közli. Mindezek után is azt mondhatjuk, hogy Müller és Schön impozáns méretű dalanyagán kívül még biztosan akad hasonlóan hagyományos és szép dal. Csakhogy a régibb dalok igazi tudói mára alighanem a temetőben nyugszanak. (Miként másutt is.) A mai folklorizmus viszont megint alkalmat ad arra, hogy népdalkórusokban felcsendülhessenek.

Ami a kiadványt illeti, ez ma a legteljesebb német népdal-antológia egyetlen magyarországi községből. Ebben a kötetben nem esik szó közvetlenül a mentalitásról, ám e dalok közül több is éppen az összetartozást fejezi ki, és a „mindenki” által egyformán ismert szövegtudást képviseli. És egy-egy dal emblematisz jellegűvé válik. A *Schön ist die Jugend, sie kommt nicht mehr* (371. szám) három változatban is előfordul, nagyjából ugyanazon versszakokkal: az ifjúság nem tér vissza, szőlőmből a bor életkedvet ad, a leányok nem csak időtöltésre valók, a fiatal lányok és fiúk hevesek, nem kolostorba vagy papnak valók. E versszakok után refrénszerűen éneklük „a szép ifjúság nem tér vissza” dallamsort. Tudjuk, lakodalmak alkalmával is mindig énekelték, mégpedig a szokás egy figyelemre méltó pillanatában. Hasonló a helyzet a környező falvakban is.

Egy trilógia harmadik kötete: Bereznai Zsuzsanna–Schön Mária: *Könyvek népe. A hajósi sváb parasztság sorsa 1938–1954 között*. Hajós, 2017. Hajós Város Önkormányzata, 640 lap, fényképek. Az utóbbi két évtizedben Magyarországon számos visszaemlékezés jelent meg a második világháborúról, a fogolytáborokról, a kollektív bűnösségre hivatkozó etnikus kitelepítésekről meg a rákosista osztályharcos kitelepítésekről. Nálunk a szlovák–magyar „lakosságcsere”, a csehszlovákiai magyar kisebbség üldözése történészek által készített tanulmányait is ismerjük. A más falusiakhoz képest még többet szenvedő hazai német parasztság keserű sorsáról is

különkiadványok jelentek meg. Közülük is kiválik (ha ezt a szót szabad itt használni) a Bereznai–Schön szerzőpáros áttekintő könyve. A második világháború előzményeitől Rákosi bukásáig (és a magyarországi internálótáborok feloszlásáig) terjedő negyed évszázad hajósi krónikája ez a munka. Terjedelmében is páratlan: sok száz elbeszélést, dokumentumot találunk. Beláthatatlan előnye, hogy épít a korábbi hajósi monográfiákra: adatközlőkre és eseményekre egyaránt. Nem csak váratlan tényekre, fordulatos eseményekre bukkanunk, inkább a történetek emberi háttere a megrázó, igazán személyes jellegű. A „könnyek népe” cím és Szalai Sándor festőművész 87, megrázó fekete-fehér grafikája csak hangsúlyozza a mi megrendülésünket: hogyan következhetett mindez be?

A mű módszere egyezik a korábbi kötetekével. Számos beszélgetés és írásos források megkeresése után az összegyűlt szövegeket összeválogatták, sorrendbe helyezték. Sokrétű ez a szöveganyag: krónika, napló, katona- és táborig levelezés mellett a legtöbb mégis az őszinte beszélgetés. A szerzőpárhoz Hajagos Csaba történész csatlakozott, és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága kutatási programjának keretében dolgozott együtt a szerzőkkel.

„Az olvasóhoz” címzett előszó rövid áttekintést ad a fontosabb történeti eseményekről és az adatgyűjtés módjáról. A „Bevezetés” már a történelem folklórját mutatja be, és megszólalnak maguk a hajósiak: több mint száz immár nemcsak „adatközlő”, hanem „szemtanú” is. Legtöbbször a bemutatott esemény elbeszélését „aláírta” a közlő, ám még mindig van, aki félt nyilvánosságra hozni a maga személyazonosságát. Sok rossz példát látott... De az ilyen és a névvel közölt történetek egyformán hitelesek.

Voltaképpen nincs tudományos apparátusa a könyvnek, mivel célja nem az általános társadalomtörténeti keretek, hanem egy emberi közelkép felmutatása volt. Nem Szolzsenyicin vagy a magyar Rostás János mása szólal meg, hanem mondjuk az 1933-ban született Nagy Ignácné Beck Mária, aki a maga egész életét elmesélte.

A könyv fejezeteit, témáját a sors fércelte egybe. Mivel nagyjából tudjuk, mi történt, nem is írom ide a fejezetek egész tematikáját.

Az első rész: „A Volksbund Hajóson (1938–1944)”. 1938-ban alakult meg a németek kulturális szövetsége, népfelvilágosító programmal, majd hamar a nemzetiszocializmus szervezője, a magyarországi németek szeparatizmusát képviseli, és a Waffen-SS-be erőszakkal toboroz. Amelyik hajósi ide került, a ráírt tetoválás alapján egész életében német fasisztának számított. Azért voltak odaadó Volksbund-tagok is. Az egyik elbeszélő elmondja, ő nem volt bundista, voltaképpen a családja szervezte az SS-be, mivel ők meg lelkes bundisták voltak. Úgy látszik, Hajóson csak áttételesen jelentkeznek a magyarországi németekkel kapcsolatos politikai csaták. De azért a

kocsmában, főleg a fiatalok, vesztükre, foglalkoztak ilyen problémákkal, és ahogy haladt előre az idő, egyre kilátástalanabbá vált a helyzet.

A második rész a II. világháború idejéről szól. Hajóson mind a Magyar Királyi Honvédség, mind a reguláris Német Hadsereg, főként pedig a Waffen-SS nemcsak toborzott, hanem sorozott is. A fejezet a Vörös Hadsereg bevonulásával ér véget. Egy-egy ilyen történetből látjuk meg leginkább az elbeszélések objektivitását: Minthogy Hajós fölött hetekig állt a front, a hajósiaknak volt idejük megismerni az „ellenséget” és a magyarok köpönyegforgatását. Az évtizedes szovjetellenes propaganda ellenére egyes egységekről elmondják a visszaemlékezők, tisztességesen viselkedtek – még egy „német faluban” is! Mások csak a pincesor hordóinak eltulajdonítását említik. Megint mások viszont őszintén szólnak a vöröskatonák tolvajlásairól, az asszonyok megerőszakolásáról, kegyetlen fegyverhasználatukról. Ekkorra már sok hajósi elmenekült, viszont máshonnan meg Hajósra is jutottak földönfutók. És noha minden ennivalóból egyre kevesebb lett, azért novemberre előrehozott disznótorra is emlékeznek, a szovjet tiszték nagy öröme.

Már a háború alatt megkezdődik a hadifogság, majd a kényszermunka (*malenykij robot*), illetve az evakuálás vagy spontán menekülés. E hónapokról az olvasó benyomása a teljes fejetlenség. A hajósiak kitelepítése is megkezdődik: először Németországba (!) hurcolják őket. A fogságbaesés után is változatos sors várt a németekre is: tolonctábor, fogház, börtön, magyar internálótáborok. Amikor nagyméretűvé válik a szabadságvesztés, előbb a volksbundistákat és családjukat gyűjtik össze. És amikor ennek már a végét látják, vagy egyesek bárholn is haza tudnak szökni, bekövetkezik a nagy büntetés: a község teljes deportálásának bejelentése. Elvben a férfiak öt évet, a nők három évet kaptak, de ez sem volt mindenütt egyforma. Zömmel Dél-Ukrajnába kerültek, és csak 1954-ben tértek haza (de sokan csak 1957-ben). A legmegkapóbb vonás az ilyen történetekben a határtalan bajtársiasság és bizonyos kulturális értékek (mint az együttéklés és az írásbeliség) megbecsülése és megőrzése. Benyomásaim szerint a németek jobban összetartottak.

Ezalatt otthon sem volt egyszerű az élet. Nemcsak a volksbundisták javait kobozták el, hanem a német parasztokat is kulákként telepítették ki. A hajósiakat előbb Ausztriába és Németországba viszik, ám az ottani táborok túlzásfokúsága miatt ott is ide-oda utaztatták őket. Hajósra telepítettek más községből való németeket, viszont hajósi családokat más falvakba visznek. A szlovák–magyar lakosságcsere következtében az ott kitelepített felvidéki magyarokat telepítenek Hajósra is. Az internálótáborok között a legtöbb hajósi a Hortobágyra kerül. Az egész időszak alatt az emberek meg-megszöknek, bujkálnak. Mivel németként nincsenek magyar irataik, csak illegálisan dolgozhatnak.

Az 1954-es politikai változás csak enyhíti, de nem oldja meg a németek problémáit. Újabb évtizedek alatt jutnak el oda, hogy ma már emlékezni mernek és tudnak.

Ez a könyv abban tér el a korábitól, hogy az emlékezők nagyobb terjedelmű, összefüggő szövegeket mondanak. Több az írásos anyag felhasználása. Egyébként „krónikák” írására már a 19. század óta van példánk. Nincs hagyományos folklórszöveg a kötetben. Elmondják viszont, hogy még a szovjet táborokban is a maguk számára lepedőt és zsebkendőt készítettek, és haza is hozták ezeket, abszurd „szuvenírként”.

Ha összekapcsoljuk a három könyvet, még többre értékeljük az adatközlők és a gyűjtők érdemeit. Ugyanis ez a három kötet ugyanannak a „csodálatos” falunak a bemutatása. Minthogy Schön Mária és Bereznai Zsuzsanna egyazon időben dolgozott a három antológián, és az adatközlők jó része is azonos, „minden összefügg mindennel”. Amikor az első kötetben az ember háborújáról bölcselkedik valaki, vagy a soha vissza nem térő ifjúságról énekel a második kötetben, egyszermind azt is tudnunk kell, ő és a családja hogyan vészelté át a történelem viharát. És Hajós lakói nemcsak a „könnyek népe”, hanem a „vidámság népe” is, legkivált pedig a „munka népe”. Így teljes ez a csodálatos falu.

Még maradtak további feldolgozatlan, kiadatlan témák. Ismerve a szerzőket, tudjuk, máris lankadatlan szorgalommal dolgoznak tovább.

Köszönettel tartozunk a két szerzőnek, akik a szó szoros értelmében éveket töltöttek munkájukkal. Létrehozták egy magyarországi falu (ma már méltán város) mentális térképét. Amelyet mintaképnek ajánlok – nem csak a bácskaiaknak. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mindkét szerző nő. Tudjuk, mindenféle néprajzi gyűjtéshez szükséges az emberekkel bántni tudás. Ám itt évtizedek munkája jelent meg, és olyan empátiával, ami csak a nők, pontosabban csak kivételes nők sajátja.

Három szempont vezetett, amikor e kiváló műveket méltattam.

Biztatás arra vonatkozóan, hogy szorgalmas és kitartó, jól körülhatárolható néprajzi kutatás akár még ma is végezhető (amint ezt a több ezer oldalas és igazán tömör hajósi monográfiák bizonyítják), mégpedig modern témákkal és kortársi jelenségekkel kapcsolatban is. Hajóson „a régi kultúra ma” akár egy újabb vaskos monográfia témájának kínálkozik, éppen a korábbi gyűjtések és közlések által megalapozva.

Másrészt napjainkra ledőltek az emlékezet szörnyű gátjai: bármit kérdezhet a felkészült gyűjtő, válaszol rá a felkészült „adatközlő”. Akiknek a száma ugyan a demográfiai és kivándorlási hullám mentén rohamosan csökken, ám ezzel egyszerre új generációk tudják elmondani a maguk életét, „mentalitását”. E feladat méltó elvégzéséhez viszont nélkülözhetetlen,

hogy a „kutató” együtt éljen a „néppel”, szülőfalujával, szülőföldjével. Kutatása eredményeit mutassa be, adja vissza azoknak, akiknek a kultúráját vizsgálta, és továbbra is vizsgálni fogja. A „mentalitás” az „identitás” alapja. Ezt minden „látogató” észreveszi, ám csak az látja igazán a fontosságát, akinek van érzéke ahhoz, hogy felismerje, ki is ő, és mi az ő kultúrája.

A harmadik szempontomat szinte nem is kell leírni. Aki az előbbi sorokat olvasta, folyton arra gondolhatott: már nem is Hajósról, hanem Szőke Annáról és eredményes tevékenységéről van szó. Példaadó életműve pontosan e cél szolgálatában áll, és így fog folytatódni is.

És azért azt se feledjük, hogy a régi, igazi és soknyelvű Bácska északon nemcsak Kelebiáig, hanem egészen a kalocsai érsek imatérdeplőjéig terjedt. Ugyanegy volt az itteni paraszt, százféle etnikailag, vallásilag különböző módon – és főként ezerféleképpen azonos voltában, amint a csodálatos földművesek falujában. Hajóson és másutt is.

KIVONAT

Schön Mária, Bereznai Zsuzsanna és Müller János 1983 óta gyűjtöttek az észak-bácskai Hajóson (ma város), amelynek eredeti lakosai a 18. század első harmadában érkezett német telepések voltak. Mind a mai napig megőrizték valóban sváb (alemann) nyelvjárásukat és gazdag néphagyományaikat.

Három vaskos kötetben (2013, 2014, 2017, együtt több mint 2000 nyomtatott lap) tették közzé az emberek életvitelének (mentalitásának) adatait, a legismertebb népdalokat és a lakosság hanyattatásait 1938 és 1954 között. Sok száz adatközlőt kérdeztek, és az ő szavaikat idézik. A szerzők arra is törekedtek, hogy munkáikat a helybeliek is megismerjék.

Noha hasonló kutatások másutt is voltak, a hajósi monográfiák mind adatgazdagságukkal, mind következetes összesítésükkel egyedülálló teljesítmény a magyarországi néprajzi falumonográfiák között, és a régi bácskai parasztvilágnak is megkapó bemutatása.

Mentality of the Wonderful Village/City of Hajós

After the devastating Turkish wars in Hungary, in the first quarter of the 18th century to peasants from German states was offered to migrate to the wild areas of South of the Hungarian kingdom, to the so called *Schwäbische Türkei* (Turkey for Swabian Germans). One group of the inhabitants

in villages between the rivers Danube and Tisza, the Roman Catholic village, Hajós was settled from Württemberg. Their language (a unique idiom of Swabish, i. e. Alleman) and geograpical situation made them isolated, and thus developing a very rich peasant culture.

Scholars (Mária Schön, Zsuzsanna Bereznai and János Müller) started from 1983, worked on a large ethnographic/folklore project to comprise the traditional lore of the village. Three bulky books (together more than two thousand printed pages) appeared. The first was dedicated to „mentality” of the village people, the second published the best known folk songs, and the third relates about the hardships of the German minority in Hungary from 1938 to 1954. The method of the books is the same: to conduct thousands of interviews, and using all written sources available. Then to make a carefully composed summary of peasant life in Hajós.

The books not serve only the folklore textology, but express the self-identity of Hajós village – which is today flourishing again, thanks to the diligent peasants there.

Because of the similarity of Bácska villages and their folklore research, the review is dedicated to Anna Szőke, devoted scholar of folklore identity in the Bácska.

Key words: peasant mentality, Hajós, a German village in north from Bácska, hardships for the German peasants between 1938 and 1954, folk songs

Čarobno selo/grad. Mentalitet Hajoša

Posle razarajućih turskih ratova u Mađarskoj, u prvoj četvrtini 18. veka seljacima iz nemačkih država ponuđeno je naseljavanje po nekultivisanim područjima na jugu Mađarskog Kraljevstva, poznatih kao *Schwäbische Türkei* (švapska Turska). Grupa stanovnika poreklom iz Virtenberga naseljena je u rimokatoličkom selu Hajoš, smeštenom između Dunava i Tise. Njihov jezik (jedinstveni idiom švapskog, tj. nemačkog) i geografski položaj doprineli su životu u izolaciji, a samim tim i razvoju jedinstvene i vrlo bogate seljačke kulture.

Istraživači (Mária Schön, Zsuzsanna Bereznai i János Müller) tokom 1983. godine započeli su veliki etnografski/folklorni projekat kojim su želeli da obuhvate i usmenu tradiciju sela. Objavljena su tri opširna toma (sa više od dve hiljade štampanih stranica). Prvi tom je posvećen „mentalitetu” seoskog življa, u drugom su štampane najpoznatije narodne pesme, a treći se bavi teškoćama nemačke manjine u Mađarskoj od 1938. do 1954. godine.

Metodologija rada je bila ista: vođenje na hiljade intervjua i korišćenje svih dostupnih pisanih izvora. Nakon toga se pristupalo pažljivo sastavljenom rezimiranju seoskog života u Hajošu.

Pomenuta naučna dela nisu od koristi samo kao stručna literatura za istraživanje usmene književnosti, nego odražavaju i sam identitet sela Hajoš koje danas doživljava procvat zahvaljujući marljivosti tamošnjih stanovnika.

Zbog sličnosti sela u Bačkoj i istraživanja usmene tradicije koja su tamo vršena ovaj rad posvećen je Ani Szőke zbog pregalačkog istraživanja tradicionalnog seoskog identiteta u Bačkoj.

Ključne reči: seoski mentalitet, Hajoš, nemačko selo na severu Bačke, problemi nemačkog življa između 1938. i 1954. godine, narodne pesme

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2018. 06. 20.

